

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.21.2.7-19>

Bernarda Županek in Alenka Miškec

Od prevoza do politike: gema z ladjo s Slovenske ceste v Ljubljani

V prispevku razpravljamo o prstanu z gemo, odkritem pri zaščitnih arheoloških raziskavah na prostoru nekdanjega rimskega mesta Emone.

Rimska Emona, predhodnica današnje slovenske prestolnice Ljubljane, je bila kolonija, zgrajena v začetku 1. stoletja n. š. Imela je obsežno mestno ozemlje, ki je segalo na severu do Karavank, na vzhodu do Trojan (*Atrans*), na jugu približno do Stične in na zahodu do vasi Bevke na Ljubljanskem barju. Mesto z okoli 3000 prebivalci, večinoma zemljiškimi posestniki, trgovci in obrtniki, je bilo zgrajeno v obliki pravilnega pravokotnika, s pravokotno sekajočimi se cestami, med katerimi je bilo 48 gradbenih parcel, insul. Sredi mesta, na križišču glavnega kardaa in glavnega dekumana je stal forum s templjem in baziliko, mesto je obdajalo obzidje. Emona je živela vsaj do sredine 5. stoletja. Po sprva ključni strateški vlogi pri osvajanju prostora med Italijo in Panonijo je postala znova pomembna v pozni antiki, kot eno od mest v obrambni liniji, ki je Italijo čuvala pred vpadi z vzhoda.

ODKRITJE

Med 25. 8. 2015 in 14. 4. 2016 so ob prenovi Slovenske ceste na trasi od križišča s Šubičevo cesto do Aškerčeve ceste potekala arheološka izkopavanja Muzeja in galerij mesta Ljubljana (MGML) in Skupine Stik, pod vodstvom kustosa MGML Martina Horvata.¹ Novembra 2015 so na južnem delu raziskovanega predela, v sektorju 4/2, znotraj insule XIII arheologi med drugim odkrili železen prstan z vdeleno gemo. Našli so ga v zbiralni enoti 101B, in sicer v stratigrafski enoti 5412, ki je bila opisana kot glinen tlak oziroma hodna površina.²

¹ Masaryk *et al.*, *Poročilo o arheoloških raziskavah*.

² Prav tam, 172.

RIMSKI PEČATNI PRSTANI Z GEMAMI

Rimljani niso nosili veliko nakita; rimski moški so kot nakit nosili kvečjemu prstane. Njihova nošnja je bila zakonsko regulirana. Tako so železen prstan v času rimske republike lahko nosili samo svobodno rojeni Rimljani, za zlate prstane pa so veljale različne omejitve vse do cesarja Justinijana.

Prstani z vdelanimi gemami so bili predvsem pečatni prstani. Pečatenje z njimi je bilo kot del navad rimskega urbanega življenja običajno tudi v koloniji Emoni. Lastnik je z njimi pečatil dokumente, pogodbe, pisma, lahko pa tudi skrinje ali sobe, v katerih je hranil dragocen nakit, pomembne dokumente, zaloge olja in vina.³ Pečati so bili način varovanja in izkazovanja identitete, saj so v pretežno nepismeni družbi imeli enako veljavo, kot jo ima lastnikov lastnoročni podpis danes.⁴

Poleg tega, da so služile za pečatenje, so imele game tudi povsem okrasno vlogo, podobno kot s podobami neokrašeno poldrago in drago kamenje. Posameznik je lahko hkrati nosil več prstanov. Game pa so bile lahko tudi amuleti, ki naj bi imeli varovalne in zdravilne moči; take so bile okrašene z magičnimi napisi in podobami sinkretističnih božanstev.⁵

Motivi na gemah so odražali okus in identiteto lastnika. Katero gemo kupiti, s katero podobo, je bila stvar posameznikove izbire, njegovih osebnih preferenc: lahko je izbral gemo s podobo priljubljenega božanstva ali mitološkega heroja, s podobo živali ali s simbolom. Včasih je podoba slavila pomemben družinski dogodek, osebno pogumno dejanje, ali pa je bila portret prednika, prijatelja ali cesarja. Včasih pa podoba ni imela posebnega pomena, ampak je bila zgolj lepa in je ustrezala posameznikovemu okusu, ali pa je verjel, da ga bo ščitila pred uroki, zlobnim pogledom ipd.⁶ Podoba na gemi je bila pomenljiva za njegovega lastnika in je bila hkrati njegovo javno sporočilo, saj je prstan s podobo nosil vidno, na roki, pozitivni game pa so potovali k njegovim sorodnikom in poslovnim partnerjem, ki so jim pomenili imetnikov podpis. Skratka, s svojo pečatno funkcijo game predstavljajo konkretno povezavo s tem, kako so nekateri posamezniki v rimskem času videli same sebe in kako so si želeli, da bi drugi videli njih.

GEMA Z GALEJO IN SIGNA MILITARIA

Gema s Slovenske ceste je vdzelana v železen prstan, ki po obliki sodi v 1. stoletje n. š.⁷ Prstan ni v celoti ohranjen, del obročka manjka. Oblika prstana v profilu je

3 Richter, *Catalogue of engraved gems*, xvi.

4 Prav tam.

5 Prav tam, xx.

6 Prav tam, xix–xx.

7 Henkel, »Römische Fingerringe«, 136.

ovalna in v ohranjenem delu meri 12 × 11 mm. Debelina prstana je v najožjem delu 2 mm, v najširšem, tam kjer je gema vdela v prstan, pa 12 mm.

Slika 1: Prstan od strani, vidna je ovalna oblika prstana in razširitev obročka na delu, kjer je v prstan vdela gema. Foto: Andrej Peunik/MGML.

Gema je vrezana v kamen, ki ga običajno imenujemo nikolo. Gre za vrsto kalcedona z modrim (ali, redkeje, rjavim) zgornjim slojem in temno rjavim, skoraj črnim spodnjim slojem. Razlika med obema slojema ustvari kontrast in poudari podobo, vrezano v gemo. Od helenizma naprej so uporabljali tehnike, ki so naravne barve nikola še poudarile ali celo spremenile.⁸ Kamne so namakali v medu ali drugih sladkih substancah in jih segrevali; Plinij navaja, da so po segrevanju v medu, še posebej korziškem, postali svetlejši in bolj bleščeči (NH 37.195). Ena od znanih ležišč ustreznega kalcedona so bila v okolici Ammaie v rimski Lusitaniji, in v tem mestu ali njegovi okolici je domnevno obstajala specializirana delavnica za nikolo gema.⁹

Po stilu izvedbe motiva gema s Slovenske ceste sodi v čas 1.–2. stoletja.¹⁰

Na gemi je upodobljena vojna ladja, galeja z več vrstami vesel. Jasno vidni so posamezni detajli ladje: kljun oziroma *prora*, krma, oven oziroma *rostrum*.¹¹ Nad galejo sta upodobljena dva vojaška znaka, *signa militaria*, sestavljena iz izmenjujočih se lunul (*lunulae*) in faler (*phalerae*). Slednje so običajno upodobljene okrogle, na naši gemi pa so bolj ovalne, zato dopuščamo možnost, da so namesto faler upodobljene *coronae*.

Tak *signum* je bil častni simbol vojaške enote. *Signifer*, ki je nosil ta znak, je imel poseben položaj; *signa* so bila nosilci identitete posamezne enote, vojake so povezovala in ti so jih bili pripravljeni čuvati za vsako ceno. *Signum* je imel tudi praktično vlogo, pri organizaciji formacije med bitko, vendar je bila njegova ideološka in simbolna vloga enako pomembna.

⁸ Cravinho, »Roman engraved gems«, 175.

⁹ Prav tam, 173–175.

¹⁰ Nestorović, »V dragulje vbrušene«, 18.

¹¹ *Rostrum* na drobnih predmetih (gema, novci) včasih ponazarja celo ladjo kot nekakšen *pars pro toto*. Ta nevarni del galeje je posebej zaslovel po zmagi pri Anciju leta 338 pr. n. š., ko je bilo šest zbranih *rostra* prinesenih v Rim in obešenih na govorniški oder.

Slika 2: Gema s Slovenske ceste. Zaradi kontrasta med spodnjo in zgornjo plastjo nikola in natančne izdelave je motiv dobro viden. Upodobljena je ladja z detajli: na desni *prora*, na levi *rostrum*, spredaj vesla; prav tako je jasno naznačeno morje. Nad galejo dve *signa*, sestavljena iz izmenjujočih se lunul in faler. Foto: Andrej Peunik/MGML.

ANALOGIJE

Pomorski motivi so v rimski gliptiki redki, sploh glede na pomen, ki ga je imela vojaška in civilna plovba za rimsko državo. Kadar pa se pojavljajo, so običajno vojni, ne trgovski.¹²

Motivu na naši gemi smo našli nekaj analogij. Neposredno ikonografsko vzporednico najdemo v gemi inv. št. 1865,0712.171 iz Britanskega muzeja v Londonu,¹³ ki kaže galejo z dvema *signa* nad njo. *Prora* je v obliki labodje glave. Gema je izdelana v sardoniksu in datirana v 1.–3. stoletje. Kupljena je bila leta 1865 od Alessandra Castellanija. Od naše gеме jo loči drugačno zaporedje lunul in faler na *signa*.

Slika 3: Gema iz Britanskega muzeja v Londonu, inv. št. 1865,0712.171. Foto: © British Museum.

¹² Nardeli, »Sogetti marittimi«, 123.

¹³ Britanski muzej hrani še dve gemi, ki sta sodeč po opisu naši zelo podobni, in sicer inv. št. 1756,0102.21 in inv. št. 1865,0712.172 (https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/search.aspx, obiskano 14.12.2019); žal brez fotografije.

Po motivu skoraj enaka gema, tj. z galejo in dvema *signa*, vendar izvedena v t. i. nepovezanem slogu in zato mlajša, je bila naprodaj na avkciji v Londonu decembra 2012.¹⁴

Slika 4: Gema, ki je bila naprodaj na avkciji v Londonu decembra 2012.

Gema, ki jo hrani Nacionalni muzej v Benetkah, ima za razliko od naše nad galejo tri *signa*.¹⁵ Izdelana je v karneolu.¹⁶

Gema iz Xantna oziroma kolonije Ulpije Trajane ima nad galejo poleg dveh *signa* še *tropaeum*, trofejno znamenje v obliki droga, na katerega je obešeno orožje poraženih in mrtvih sovražnikov, posvečeno božanstvu v zahvalo za zmago. Gema je izdelana v rdečem jaspisu in datirana v 2. stoletje.¹⁷

Prav tako iz Britanskega muzeja je gema inv. št. 1865,0712.195, ki je kot naša izdelana v nikolu, prikazuje pa galejo z dvema *signa* in trofejno znamenje med njima. Interpretacija na muzejski internetni strani pravi, da gema morda slavi bitko pri Akciju.¹⁸ Gema je datirana v 1. stoletje pr. n. š. Tudi ta gema je bila kupljena leta 1865 od Alessandra Castellanija.

Slika 5: Gema iz Britanskega muzeja v Londonu, inv. št. 1865,0712.195. Foto: © British Museum.

14 <https://www.the-saleroom.com/en-gb/auction-catalogues/art-rarities/catalogue-id-2871128/lot-16377880>, obiskano 14.12.2019.

15 Nardeli, »Sogetti marittimi«, 132, fig. 7.

16 Prav tam, 129.

17 Platz-Horster, »Die antiken Gemmen«, 170-171.

18 https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?assetId=356678001&objectId=398710&partId=1 (Obiskano 14. 12. 2019.)

Zadnja analogija, spet iz Britanskega muzeja, inv. št. 1814,0704.2251,¹⁹ je izdelana v temnorjavi stekleni pasti. Nad galejo sta *signa* in legijski orel, *aquila*. Gema je datirana v republikanski čas, kupljena pa je bila leta 1814 od Peregrine Edward Towneleya.

Slika 6: Gema iz Britanskega muzeja v Londonu, inv. št. 1814,0704.2251. Foto: © British Museum.

Vse naštetje analogije so podobe, ki kažejo na pomen zmagovite rimske mornarice. Geme običajno veljajo za drobno rimsko umetnost oz. uporabne predmete. Manj poznana, a v našem primeru še posebej zanimiva, je njihova propagandna vloga, v sklopu družbene vloge rimske umetnosti. Da bi si našo gemo ogledali še iz tega zornega kota, skušajmo poiskati vir motiva, tj. galeje s *signa*. Eden običajnih ikonografskih virov za podobe na gemah je bila kiparska umetnost in – kar se nam zdi pri gemi s Slovenske ceste bolj verjetno – upodobitve na novcih.²⁰

NOVCI

Iskanje analogij motiva galeje s *signa* na gemah smo razširili na raziskavo tega motiva na novcih, saj so bile vse do 2. stoletja n. š. še posebej upodobitve na zadnji strani novcev pogosto predloge za motiv na gemah.²¹ Razloga za to sta najmanj dva. Novci in geme so približno enake velikosti, način izdelave motiva je podoben; pri obeh gre namreč za tehniko graviranja.²² Novci so bili zelo

¹⁹ https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=397391&partId=1 (Obiskano 14. 12. 2019.)

²⁰ Nardeli, »Sogetti marittimi«, 123.

²¹ Maaskant-Kleibrink, *Engraved gems*, xv.

²² Razlika je v tem, da je pri izdelavi novcev najprej treba za vsako stran novca narediti pečat, v katerega je vrezana upodobitev v negativu, nato pa se z udarcem po obeh pečatih naenkrat vtisne upodobitev na kovno ploščico (prazen kos kovine) in tako nastane novček. Pri gemi izdelovalec upodobitev, prav tako v negativu, vreže v sam nosilec, tj. kamen.

množični in splošno dostopni, razširjeni do skrajnih meja imperija, zato so bili primerni za obveščanje množic in širjenje idej vladajočega razreda.²³

Naj na začetku poudarimo, da po našem védenju in razpoložljivi dokumentaciji ne obstaja rimski novc, na katerem bi bila upodobljena galeja in na njej *signa*, kot je to na naši gemi. V nadaljevanju bomo predstavili motiva ladje in *signa militaria* na rimskih republikanskih novcih in novcih 1. stoletja, saj upodobitve na poznejših novcih zaradi starosti prstana ne pridejo v poštev.

MOTIV LADJE NA NOVCIH

Motiv ladje je na rimskih republikanskih novcih pogost, prvič se pojavi po prvi punski vojni (264–241 pr. n. š.) na ulitih bronastih novcih,²⁴ t. i. težkem bronu (*aes grave*), ki jih sicer začnejo izdelovati po 290 pr. n. š.²⁵ Novci z upodobitvijo Janusove glave na sprednji strani in ladijskega kljuna (*prora*) galeje, najverjetneje *quinquereme*, na zadnji strani, so slavili rimsko mornarico. Rimljani so množično izdelovali te novce v prvi polovici 2. stoletja pr. n. š., bili so zelo razširjeni in ni naključje, da so imeli bronasti novci še stoletja pozneje vzdevek »ladja«.

Motiv cele galeje se prvič pojavi na bronastem novcu polovične vrednosti asa, semisu kovničarja Publija Kalpurnija (*P. Calpurnius*) iz leta 133 pr. n. š.²⁶ Ta ima na zadnji strani upodobljeno galejo v desno, na njej sta krmar in Viktorija z venčkom. Poznejši primerki upodobitve galeje na rimskih novcih se pojavljajo zlasti na srebrnikih, in sicer na način, ki je podoben upodobitvi na naši gemi. Prvi primer je denarij kovničarja Gaja Fonteja (*C. Fonteius*) z upodobitvijo galeje v levo iz 114–113 pr. n. š.,²⁷ drugi denarij kovničarja Kvinta Lutacija Kerka (*Q. Lutatius Cerco*) iz 109–108 pr. n. š. ima na zadnji strani upodobljeno galejo v desno, okoli pa hrastov venec.²⁸ Denarij iz leta 108–107 pr. n. š. kovničarja Fonteja,²⁹ ki je bil brat ali bratranec Gaja Fonteja, ima upodobljeno galejo v desno.

Galeja je upodobljena tudi na enem od najpogostejših denarijev iz poznega republikanskega obdobja. Gre za serijo t. i. legijskih denarijev, kovanih 32–31 pr. n. š. za plačilo vojske Marka Antonija pred njegovim padcem v

23 Prim. Töpfer, *Signa Militaria*, 199–200; Rossi, »Le insegne militari nella monetazione«, 41–43.

24 Pojavljajo se na bronasti novcih vseh nominalnih vrednosti (as, semis, triens, kvadrans, sekstans in uncija); prim. Crawford, *Roman Republican coinage*, 147, št. 35.

25 Burnett, *Coinage in the Roman World*, 3–5. <https://www.moneymuseum.com/en/coins?&id=1803>. Vendar je po Crawfordu prvi novc z upodobitvijo prore serija bronastih novcev (RRC 35), ki jih postavlja 225–217 pr. n. š.

26 Crawford, *Roman Republican coinage*, 278, št. 247/2.

27 Prav tam, 304, št. 290/1.

28 Prav tam, 315, št. 305/1.

29 Prav tam, 317, št. 307/1.

bitki pri Akciju. Posebno pozornost zaslužijo prav ti novci, saj imajo na sprednji strani upodobljeno galejo v desno, na zadnji pa med dvema *signa* orla kot znak legije (*aquila*) ter njeno številko («LEG« NNN). Združitev obeh motivov pa je upodobljena prav na naši gemi.³⁰ Na podlagi analize denarnega obtoka iz zanesljivo datiranih arheoloških kontekstov in študija zakladnih najdb lahko ugotovimo, da so bili ti novci v uporabi lahko do sredine 3. stoletja.³¹

Iz 1. stoletja n. š. je poznana serija denarijev uzurpatorja Klodija Macerja iz leta 68; na njih je upodobljena galeja v desno ali levo z različnim številom vesel (od 8 do 13) in veslači.³² Vendar moramo poudariti, da so ti novci izjemno redki, do zdaj je namreč dokumentiranih le trinajst novcev iz te serije.

Slika 7: Sprednja stran denarija Marka Antonija z upodobitvijo galeje (a) in zadnja stran z upodobitvijo vojaških znakov. Novec hrani Narodni muzej Slovenije, inv. št. LJ 590. Foto: arhiv NKNMS.

MOTIV SIGNA MILITARIA NA NOVCIH

Signa militaria se (zaradi narave materialov) v arheoloških kontekstih niso ohranila, rekonstrukcija njihovega videza je zato narejena glede na različne ikonografske vire, številne so upodobitev na javnih reliefih, na primer Trajanovem stebri,³³ prevladujejo pa upodobitve na novcih.³⁴

Pregled novcev pozne republike in 1. stoletja pokaže, da so na njih največkrat upodobljeni orel (*aquila*) in levo ter desno od njega dve *signa*. Izjemen je bronasti novce, kovan v kovnici v Filipih v Makedoniji z upodobitvijo treh

³⁰ Prav tam, 539–541, št. 544.

³¹ Miškec, »Role of Roman Republican denarii«, 237–239.

³² Sutherland, *Roman Imperial Coinage I*, 191, 196, št. 32–42.

³³ Billing, »Military standards of the Roman legions«, 41.

³⁴ Töpfer, *Signa Militaria*, 199.

signa (brez orla); ta novce slavi bitko pri Filipih, v kateri sta Oktavijan in Mark Antonij porazila Bruta in Kasija.³⁵

Prvič se *signa* pojavijo na republikanskih denarijih iz leta 82 pr. n. š.³⁶ Denarij Valerija Flakusa (*Val. Flaccus*), prokonzula iz Galije, ima na zadnji strani najpogostejšo upodobitev, tj. upodobitev orla med dvojimi *signa*,³⁷ sledi še nekaj podobnih upodobitev na poznejših novcih in že omenjena znamenita serija novcev Marka Antonija iz poznorepublikanskega obdobja. Ti novci častijo 23 legij, ki so oštevilčene, in dve elitni enoti, pretorijansko kohorto (*cohors praetoria*) in izvidnike (*speculatores*).³⁸

Poleg serije denarijev Marka Antonija ima kar nekaj novcev iz začetka principata in nadalje 1. stoletja upodobitve *signa*, ki posnemajo tradicijo novcev Marka Antonija.³⁹ Na nekaterih novcih ni omembe legije in so posvečeni vojski na splošno, kot npr. na Neronovem denariju iz leta 67–68.⁴⁰

Upodobitev ladje s *signa* se sicer pojavlja na bronastih novcih Galbe, Vitelija in Vespazijana, vendar *aquila* in dve *signa* ne stojijo na galeji kot na naši gemi, ampak je vsak znak postavljen na svoj premec ladje.⁴¹

Ugotovili smo, da se na novcih iz obdobja pozne republike in 1. stoletja kombinacija galeje in vojaških znakov pojavlja na denarijih Marka Antonija iz let 32–31 pr. n. š. in ponovno na novcih Klodija Macera iz leta 68. Zaradi množične uporabe denarijev Marka Antonija, ki sega še v 2. stoletje, in zaradi zelo podobne upodobitve ladje in *signa* se zdi, da bi lahko bili prav ti novci predloga za izdelavo geme.

IZVOR MOTIVA NA GEMI S SLOVENSKE CESTE

Čeprav neposredne analogije nismo našli, domnevamo, kot smo povedali že zgoraj, da je vir za motiv na gemi s Slovenske ceste vzet z novcev. Ne gre za neposreden prenos, za popolno kopiranje motiva, ampak za kombinacijo dveh na novcu/novcih pojavljajočih se motivov: galeje in *signa*. Novci, ki so imeli poleg monetarne vloge tudi vlogo širjenja uradne propagande, so z upodobitvami galej in vojaških znakov slavili pomembne pomorske zmage ali obveščali o moči Rima kot vojaške velesile – to slednje predvsem od časa od 260 pr. n. š., od prve pomorske zmage in potem najbolj intenzivno do

35 Tradicionalno so te novce pripisovali Avgustu, vendar jih zaradi bronaste sestave po novem uvrščajo v čas med Klavdijem I. in Neronom, saj kovnica Philippi v času Avgusta ni kovala bronastega denarja; Burnett et al., *Roman Provincial Coinage*, 308, št. 1651.

36 Töpfer, *Signa Militaria*, 201.

37 Crawford, *Roman Republican coinage*, 379–381.

38 Prav tam, 539–541, št. 544. Töpfer, *Signa Militaria*, 202.

39 Na denarijih Klodija Macera je poleg upodobitve *signa* tudi legenda LEG III AVG LIB ali LEG III MACRIANA LIB; Sutherland, *Roman Imperial Coinage* 1:193–196.

40 Sutherland, *Roman Imperial Coinage* 1:154, št. 68.

41 Prav tam, 1:247, št. 303–304; 256, št. 507–509; 276, št. 153; Carradice, Buttrey, *Roman Imperial Coinage* 2:80, št. 320.

bitke pri Akciju, kjer je Avgustova zmaga poleg dejanskega imela tudi velik simbolni pomen.

Zadnja desetletja rimske republike so bila naporen in ranljiv čas za rimsko državo, čas državljanskih vojn in borb za politično moč. V teh bojih so se poleg drugih sredstev na različne načine posluževali tudi propagande. V pretežno nepisnem okolju so bili ti načini predvsem podobe: arhitektura, kipi in drobna umetnost, od slednje za nas zanimive geme. Bitka pri Akciju je bila začetna točka produkcije podob, ki so močno zaznamovale zgodnje-avgustejski čas,⁴² v »modi« in uporabi pa so ostale tudi kasnejše. Seveda pa je bilo z neposrednimi podobami slaviti zmago v državljanski vojni težko, še posebej ker je bila to zmaga nad Antonijem, ki je bil nekdanji zaveznik, so-triumvir in svak zmagovalca, z dvema hčerama, ki sta bili Avgustovi nečakinji. Zato je bila v uporabi cela vrsta simbolov: ladje ali deli ladij-*rostra*, delfini, Viktorija na zemeljski krogli in podobno.⁴³ Ti motivi so se pojavljali tudi na gemah.⁴⁴ Na geme so nekateri izmed teh simbolov prišli z novcev, na primer *dextrarum iunctio*, kaducej in zemeljska krogla.⁴⁵ Nekaterih simbolov, ki so se pojavljali na gemah, pa na novcih ni bilo, na primer zodiakalnih znakov ali različnih živali.⁴⁶

Prav bitka pri Akciju, z obsežno serijo novcev Marka Antonija, ki so bili široko razprostranjeni in so dolgo ostali v obtoku, se nam zdi najverjetnejši vir za motiv z naše geme. Domnevo podpiramo z interpretacijo dveh naši zelo podobnih gem iz Britanskega muzeja v Londonu, ki smo ju navedli med analogijami; obe povezujejo z bitko pri Akciju. Opozarjamo tudi na podoben motiv na gemi iz Državne novčne zbirke v Münchnu: nad galejo je upodobljen kozorog in *sidus Iulium*.⁴⁷ Galeja v kombinaciji z Oktavijanovim simbolom in kometom, ki je povezoval Avgusta z njegovim izjemnim prednikom, je nedvomna navezava na Avgustovo zmago pri Akciju.

Torej, ali je bil lastnik prstana emonski meščan, ponosen na svojo rimskost in morda tudi zmagovito bitko prvega cesarja, Avgusta, ki je postala legendarna, bitka v kateri se je rodil imperij in napočil čas miru ter blagostanja? To se nam zdi verjetno, glede na odmevnost bitke in posledično zlato dobo, *saeculum aureum*, kot so ga videli že sodobniki, in v katerem je bil nošen in izgubljen naš prstan z gemo.

Datacija prstana z gemo s Slovenske ceste ustreza tej interpretaciji, možne pa so tudi druge. Lastnik prstana je bil morda nekdanji vojak – ne nujno iz bitke pri Akciju – ponosen na svojo slavno zgodovino. *Signa* nam ne pričajo o morebitni osebni zgodovini. Zdi se namreč, da je motiv izmenjujočih se lunul

42 Prim. Zanker, »Power of images«, 82–85.

43 Prav tam, 84.

44 Prav tam, 267. Kaić, »Engraved gems«.

45 Kaić, »Engraved gems«, 280.

46 Prav tam.

47 Zanker, »Power of images«, 84, fig. 66.

in faler generičen, saj ga vidimo tudi na drugih *signa* na gemah, na primer na prej omenjenih analogijah. Seveda obstaja hipotetična možnost, da je bil nosilec iz I ali II legije Adiutrix, ki sta bili rekrutirani iz mornarice v 70-tih letih 1. stoletja, ali pa da je imel izdelovalec v mislih konkretno enoto, vendar je možnost, da izdelovalec ni želel označiti posamezne enote, ampak je *signa* uporabil zgolj simbolično, dosti bolj verjetna. *Signum* je bil namreč poleg svoje praktične vloge močan simbolični pokazatelj moči in zmožnosti cesarja.⁴⁸

SKLEP

Naša gema prej kot o prometu – ki je bil tema tokratnih Grošljevih dnevov – priča o politiki. Težko pa je reči, ali je lastnik prek svojega pečata bolj oglaševal svojo osebno slavno zgodovino in dosežke, ali pa je na tak način širil svoj ponos na svojo rimskost, pripadnost imperiju, zmagovite cesarje, in v času, ko je bil prstan v uporabi, že mirni *Mare nostrum*.⁴⁹

BIBLIOGRAFIJA

- Billing, Jessica A. »The military standards of the Roman legions: symbolic objects of ideology, veneration and belief«. *Ancient Warfare* 7.1 (2013): 41–45.
- Burnett, Andrew. *Coinage in the Roman World*. London: Seaby, 1987.
- Burnett, Andrew, Michel Amandry in Pere Pau Ripollès. *Roman Provincial Coinage. Volume 1. From the death of Caesar to the death of Vitellius*. London: British Museum Press in Pariz: Bibliothèque Nationale, 1992.
- Carradice, Ian A. in Theodore V. Buttrey. *The Roman Imperial Coinage. Vol. II, part 1, From AD 69 – 96, Vespasian to Domitian*. London: Spink, 2007.
- Cravinho, Graça. »Roman engraved gems in the National Archaeological museum in Lisbon«. *Studies in ancient art and civilization* 21 (2017): 173–245.
- Crawford, Michael H. *Roman Republican coinage*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Hebblewhite, Mark. »The *signa militaria* and the imperial imagines as symbols of power: AD 235–395.« *Journal of Roman military equipment studies* 14–15 (2003/2004): 77–88.
- Henkel, Friedrich. *Die Römischen Fingerringe der Rheinlande und der benachbarten Gebiete*. Berlin: Georg Reimer, 1913.
- Kaić, Iva. Engraved gems as part of the Augustan propaganda. Some examples from Croatia. V: Marina Milićević Bradač in Dino Demicheli (ur.), *The century of the brave. Roman conquest and indigenous resistance in Illyricum during the time of Augustus and his heirs*. Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2018, 279–289.
- Maaskant-Kleibrink, Marianne. *The engraved gems: Roman and non-Roman*. Nijmegen: Rijksmuseum G. M. Kam, 1986.

48 Hebblewhite, »*Signa militaria*«, 81.

49 Avtorici se zahvalujeta Ivi Kaić iz Oddelka za arheologijo Univerze v Zagrebu za pomoč in navete.

- Masaryk, Rene, Andrej Gaspari, Alenka Julijana Berdnik, Rok Klasinc, Samo Hvalec, Katarina Kolar, Jasna Štajdohar, Gregor Babič, Martin Horvat, Matej Draksler. *Poročilo o arheoloških raziskavah v okviru prenove južnega odseka Slovenske ceste, od križišča s Šubičevo ulico do Aškerčeve ceste*. Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2016.
- Miškec, Alenka. »The role of Roman Republican denarii of Mark Antony in the monetary circulation of the Late Republic / Vloga rimskih republikanskih denarijev Marka Antonija v denarnem obtoku pozne republike.« V: *Evidence of the Roman army in Slovenia / Sledovi rimske vojske na Slovenskem*, ur. Janka Istenič, Boštjan Laharnar, Jana Horvat, 235–242. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2015.
- Nardelli, Bruna. »Soggetti marittimi nella glittica romana di area adriatica.« V: *Glyptós. Gemas y Camafeos greco-romanos: arte, mitologías, creencias*, ur. Sabino Perea Yébenes in Jorge Tomás García, 123–135. Madrid – Salamanca: Signifer Libros, 2018.
- Nestorović, Aleksandra. *V dragulje vbrušene podobe sveta: rimske geme v Sloveniji [katalog razstave]*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2005.
- Platz-Horster, Gertrud, *Die antiken Gemmen aus Xanten II: im Besitz des Archäologischen Parks/Regionalmuseums Xanten, der Katholischen Kirchengemeinde St. Mariae Himmelfahrt Marienbaum sowie in Privatbesitz*. Köln: Rheinland-Verlag; Bonn: R. Habelt, 1994.
- Richter, Gisela M. A. *Catalogue of engraved gems. Greek, Etruscan and Roman*. Roma: L'Erma di Bretschneider, 1956.
- Rossi, Lino. »Le insegne militari nella monetazione imperiale romana da Augusto a Commodo.« *Rivista Italiana di Numismatica e Scienze Affini* 67 (1965): 41–81.
- Sutherland, Humphrey C. V. *The Roman Imperial Coinage*. 1. zvezek: *Augustus to Vitellius*. London: Spink & Son, 1984.
- Töpfer, Kai Michael. *Signa Militaria. Die römischen Feldzeichen in der Republik und im Prinzipat*. Mainz: Römisch-Germanisches Zentralmuseum, 2011.
- Zanker, Paul. *The power of images in the age of Augustus*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1988. (Prvotna izdaja *Augustus und die Macht der Bilder*, München: C. H. Beck. 1987.)

POVZETEK

Novembra 2015 so pri arheoloških raziskavah ob prenovi Slovenske ceste na prostoru emonske insule XIII med drugim odkrili železen prstan z vdolano gemo. Na njej je upodobljena bojna galeja. Razločno so vidna vesla, krma, kljun in oven (*rostrum*). Na ladji oziroma nad njo sta upodobljena *signa militaria*, vojaška znaka centurij. Prstan glede na obliko datiramo v 1. stoletje, gemo pa glede na stil izvedbe postavljamo v 1.–2. stoletje. Gema je bila izdelana v različici kalcedona, imenovanega nikolo.

Prstani z gemami so služili za pečatenje različnih dokumentov, motivi na njih pa so odražali okus in identiteto lastnika. Geme z upodobitvami ladje so redke. Našli smo nekaj analogij, od katerih je naši po motivu najbližja ena od gem, ki jih hrani Britanski muzej v Londonu. Nadalje smo raziskovali vzor za motiv, in sicer na novcih, kjer so upodobitve ladje in/ali vojaških znakov v rimskem času pogoste. Zaradi zamejene datacije prstana smo iskanje vzora omejili na novce pozne republike in principata. Najbližje primerjave smo našli na seriji novcev Marka Antonija, ki so bili v velikih količinah kovani med 32–31 pr. n. š. pred pomorsko bitko pri Akciju. Na sprednji strani teh denarijev je podoba galeje z legendo, ki se nanaša na Antonijev položaj avgura in triumvira. Legende na zadnji strani

omenjajo različne vojaške enote, upodobljeni pa so trije vojaški znaki: dva znaka centurij, kot na naši gemi, in orel (*aquila*), ki je bil znak legije. Domnevamo, da se je izdelovalec pri izdelavi motiva na naši gemi zgledoval po teh novcih ali kateri od podobnih serij.

Upodobitev na naši gemi je vsekakor izstopajoča, saj so pomorski motivi v rimski glip-tiki redki, sploh glede na pomen, ki ga je imela civilna in vojaška plovba za rimsko državo. Izbiro motiva lahko povezujemo z lastnikovo vojaško preteklostjo ali njegovim ponosom na pripadnost zmagoviti rimski državi.

SUMMARY

From Transport to Politics: the Ship Gemstone from Slovenska Cesta in Ljubljana

In November 2015 the archaeological excavations of Slovenska cesta, on the site of Insula XIII in ancient Emona, yielded an iron ring set with a gem. The gem features a war galley with clearly visible oars, stem, stern and battering ram (*rostrum*). Above the ship are two *signa militaria*, military standards used by centuries. The shape of the ring suggests the 1st century AD, while the style of the gem points to the 1st or 2nd century. The gem is made of nicolo, a type of chalcedony.

Gemstone rings were used to seal documents, the image mirroring the taste and identity of the owner. Although depictions of ships are rare, some analogies were found, the closest being a gem preserved at London's British Museum. The model for the motif was sought on coins, where depictions of ships and/or military standards were common in the Roman period. The dating of the ring narrowed the search down to coins from the Late Republic and the Principate. The closest counterpart was a series of Mark Antony's coins, extensively minted in 32–31 BC before the naval battle at Actium. The obverse of these *denarii* displays a galley with an inscription referring to Antony's rank as *augur* and *triumvir*. The inscriptions on the reverse name various military units and are accompanied by three military standards: two century standards, just like the Emona gem, and the eagle (*aquila*), a legion's standard. The craftsman of the Emona gem presumably modelled his motif on these coins or on a similar series.

Our image stands out because naval motifs are surprisingly rare in Roman statuary, particularly considering the significance of civil and military sea transport for the Roman state. This choice may be attributed to the owner's military past or his pride in belonging to the victorious Roman state.